

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ З АКТУАЛЬНОЇ ТЕМИ

Високий рівень інтеграції держав – членів Європейського Союзу (ЄС, Євросоюз) забезпечується завдяки функціонуванню його особливої правової системи. Сучасне право ЄС є наслідком поступового розвитку серії установчих договорів об'єднання, доповнених практикою Суду ЄС, рішення якого сформували специфіку правової системи Євросоюзу.

Визнання Судом ЄС прямої дії норм права Євросоюзу та його прима-ту щодо внутрішнього права держав-членів стало основою для обґрунтування Судом ЄС концепції права Євросоюзу як нового (автономного) правопорядку та призвело до їх закріплення як фундаментальних принципів у системі права ЄС.

Чи не найважливіше значення цього рішення полягає у визнанні за правом ЄС, а не тільки національним правом, здатності мати пряму дію. Суд встановив, що доктрина прямої дії є виключно питанням права об'єднання, а не національного права держав-членів. Безумовно, істотним підґрунтям для позиції Суду ЄС стала згода значної групи держав із тим, що пряма дія майбутніх правил невідомого змісту та обсягу більше не підпадає під їхній ексклюзивний контроль, а визначається виключно правом ЄС. Визнання прямої дії слугує однією з опор для так званого процесу “конституціоналізації співвідношення права ЄС з правопорядками держав-членів” та сприяє ефективності виконання договірних зобов'язань.

Встановлені Судом ЄС підходи щодо прямої дії істотним чином змінювалися у разі, коли поставало питання щодо визнання прямої дії міжнародних багатосторонніх угод. Таким чином, у доктрині права ЄС сформований “подвійний тест” при обґрунтуванні прямої дії: спочатку аналізується положення угоди з метою перевірки, чи містить воно ясне, чітке та безумовне зобов'язання, а потім перевіряється, чи такий висновок не буде скасовано внаслідок дослідження предмета й цілі угоди, у межах якої має тлумачитися таке положення.

Розвиток широкої судової практики та диференційованість підходів Суду ЄС щодо прямої дії міжнародних договорів, з одного боку, сприяли появі в новітній правовій доктрині концепції неомонізму, а з другого – зумовили тенденцію до обмеження можливості прямої дії через діяльність політичних інститутів ЄС. Подальша еволюція доктрини прямої дії матиме вирішальний вплив для розвитку правопорядку Євросоюзу загалом та особливостей його міжнародно-договірної практики зокрема (Ксенія Смирнова, Ірина Березовська “Розвиток доктрини прямої дії міжнародних угод у праві Європейського Союзу”).

Відправною точкою є доктрина прямої дії, що дає змогу особам позиватися до держав-членів та їхніх органів безпосередньо на основі не-транспонованої або частково транспонованої директиви ЄС. Суд ЄС відповідає на запитання національних судів, кожен раз посилюючись на верховенство права ЄС. Це, однак, викликає безліч запитань. Зокрема: що насправді відбувається у національних судах? Багато прикладів національних судових рішень, що впливають із першості права ЄС, розроблені у науковій літературі. Але як щодо всіх тих справ, які опинилися поза полем зору? У якій кількості судових рішень національні суди свідомо або випадково позбавляють право ЄС його верховенства, а отже, й ефективності? Скільки випадків невідповідності національного законодавства *acquis* ЄС залишаються непоміченими через відсутність практики та судових процесів? Ні для кого не секрет, що деякі сфери права, а також право ЄС, не є унікальними у цьому аспекті та схильні до судових процесів, а деякі – ні. Підготовлений для українського уряду посібник показує, наприклад, що такі сфери, як захист прав споживачів або трудове право, заповнені рішеннями Суду ЄС, тоді як багато правових актів, що регулюють деякі види транспорту або виробництва товарів, майже ніколи не досягають національних судових залів і відповідних закладів ЄС (Адам Лазовські “Верховенство права ЄС: юридична авантюра, що окупилася”).

Конституціоналізація права ЄС надала унікальну можливість використовувати його норми (чи то первинні, чи то вторинні) безпосередньо у національних правопорядках держав-членів, зокрема й приватними особами. Безпрецедентна для міжнародного співтовариства конституціоналізація права ЄС призвела до того, що національні суди почали ефективно використовувати право ЄС (іноді навіть у разі відсутності відповідних національних норм), а це, зі свого боку, призвело до зміни національної судової практики, яка почала адаптуватися до основних принципів права Євросоюзу. Крім того, приватні особи стали відігравати активну роль у реалізації цього права в межах національних правових систем, що є екстраординарною ситуацією для звичайних міжнародних організацій. По суті ми стикаємося з таким явищем, як “націоналізація” права ЄС.

Доктрина конституціоналізації права Євросоюзу набула свого теперішнього стану завдяки судовому активізму Суду ЄС, який проявляється в унікальному та послідовному тлумаченні наднаціонального права, яке спрямоване на зміцнення компетенції ЄС. Розвиваючи концепції верховенства та прямої дії права Євросоюзу, захисту основоположних прав людини, Суд ЄС встановив, що держави-члени мають до-

тримуватися його практики щодо основоположних для правопорядку ЄС питань навіть у тих сферах, які належать до виключної компетенції держав. Із цього можна зробити висновок, що хоча формально й існує виключна компетенція держав – членів ЄС, але, по суті, на неї розповсюджується практика Суду ЄС. Така позиція Суду призвела навіть до змін поняття державного суверенітету (Тетяна Комарова “Роль Суду справедливості Європейського Союзу у формуванні доктрини конституціоналізації права ЄС”).

Acquis ЄС є досить динамічною доктриною, що перебуває у процесі постійного розвитку в напрямі розширення та поглиблення регулятивних конструкцій. Наповнення *acquis* можна поділити на “конституційне”, яке включає головні принципи структури правового порядку, та “прецедентне” – основні правові позиції Суду ЄС, що утворює недоторкану серцевину *acquis* і не може бути змінене без шкоди для наднаціональної природи ЄС. “Конституційне” *acquis* включає принципи дії права Євросоюзу у національних правопорядках: верховенства, прямої дії та прямого застосування; загальні принципи права ЄС: пропорційності, недискримінації, субсидіарності, правової визначеності, легітимних очікувань, поваги прав людини.

Сучасний етап відносин між Україною та ЄС повинен бути орієнтований переважно на економічну складову поширення *acquis*, зміст якого визначено в Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (Угода про асоціацію). Такий підхід оптимальний для досягнення необхідного балансу між витратами, пов’язаними із заходами гармонізації, та очікуваним результатом.

Для українських законодавчих актів нині найкращим є використання терміна у вузькій інтерпретації на основі Угоди про асоціацію, а саме частини *acquis*, що включає практично всі акти ЄС, з якими законодавство України повинно бути узгоджене в процесі виконання Угоди про асоціацію та інших угод або угод про співробітництво між обома сторонами. Слід наголосити, що в Угоді про асоціацію сформована чітка обумовленість практичної реалізації зони вільної торгівлі та лібералізації торгівельних відносин термінами, повнотою і якістю наближення українського законодавства до *acquis* ЄС, включаючи аспекти впровадження та правозастосування (Ярослав Костюченко “Доктрина *acquis* у праві Європейського Союзу та її відображення у правовій системі України”).

Угода про асоціацію встановила стійку інституційну та правову основу для застосування *acquis* Євросоюзу, включаючи прецедентну практи-

ку Суду ЄС, та всеохоплююче законодавче наближення між українським законодавством і законодавством ЄС. Однак інституційні реформи, які вже відбулися, не можна вважати цілком достатніми. Українська судова система вже почала посилатися на Угоду про асоціацію і відповідні частини *acquis* ЄС, тим самим закладаючи основу для регулярного застосування загальних принципів права Євросоюзу при застосуванні положень Угоди про асоціацію (ROMAN PETROV “*The impact of the Court of Justice of the European Union on the legal system of Ukraine*”).

Аналіз правових систем Ради Європи (РЄ) та ЄС, їх співвідношення з національними правопорядками держав-членів дає змогу зробити такі висновки: право РЄ, як і право Євросоюзу, динамічно розвивається, і нині ці міжнародні організації цілеспрямовано працюють над удосконаленням системи своєї діяльності та зростанням впливовості їхнього права на національні системи держав-членів; правова природа Євросоюзу відрізняється від міжнародного права та інших правових систем прямою дією норм європейського права, верховенством права ЄС, судовим захистом європейського права, проникненням норм права Євросоюзу у національні правові системи держав-членів; у взаємодії права ЄС і права держав-членів вбачається пріоритет права Євросоюзу над правом держав-членів; правовий механізм взаємодії права ЄС із національними правовими системами є більш ефективним, оскільки він не просто сприяє їхньому зближенню, а й забезпечує уніфікацію правового регулювання, гармонізацію правових систем, їхню збалансованість у межах відповідного правового простору.

Акти органів РЄ та Євросоюзу, як і міжнародне право загалом, впливають на процес створення нормативних актів у національних правових системах і на їхнє застосування.

Взаємозв'язок нормативно-правових актів РЄ та актів її держав-учасниць характеризується взаємодоповненістю та збагаченням. Національне право є генетичним джерелом конвенцій, які закріплюють найкращі правові здобутки та загальнолюдські цінності як на національному, так і на міжнародному рівнях. Порівнюючи правові механізми взаємодії правових систем РЄ та ЄС із національними правовими системами, обидва механізми взаємодії є об'єктивно необхідними, оскільки вони сприяють сумісності різних правових систем Європи та їхній здатності взаємодіяти між собою (Ольга Шпакович “Співвідношення правових систем Ради Європи та Європейського Союзу з національними правопорядками держав-членів”).

Принцип субсидіарності та свобода розсуду держави обумовлюють покладання основної відповідальності за розвиток позитивних зобов'я-

зав'язує держави на національні органи влади. Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) визначає стандарти позитивних зобов'язань у межах європейського правопорядку, які є юридично обов'язковими для національних правових систем, особливо за умови визнання практики ЄСПЛ джерелом права. Однак конвенційна система гарантує лише “мінімальний рівень захисту окремих прав”, тоді як основна відповідальність за належний та ефективний захист всього спектру прав людини лежить саме на державі. Кожна держава на своєму національному рівні вільна визначати та практично реалізувати більш широкий зміст та обсяг позитивних зобов'язань, що відповідає її пріоритетам, ресурсам і суспільному консенсусу стосовно складних питань моралі та соціально-технічного розвитку.

Загалом завдяки розвитку та утвердженню доктрини позитивних зобов'язань держави поступово відбувається трансформація розуміння держави від потенційного порушника прав людини або всевладного покровителя в умовах державного протекціонізму до надійного партнера у всебічному “проактивному” захисті від порушень прав людини з боку представників влади або приватних осіб в обсязі, необхідному для забезпечення або відновлення реальної свободи та автономії особи (Ганна Христова “Доктрина позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини: основні аспекти розуміння”).

Доктринальне обґрунтування практичного розгляду прецедентів щодо забезпечення та порушення прав мігрантів фіксують представники різних галузей науки. Воно є предметом складних міжнародних, правових, політичних, історичних, економічних, демографічних, антропологічних та соціальних досліджень. Проте швидкий динамічний розвиток, зумовлений різними факторами міграційних процесів, та його інституціоналізація потребують прискіпливого та ретельного наукового аналізу таких важливих питань, як проблема міграції, вплив права на міграцію, політичні та раціональні стимули для міграції, розгляд і тлумачення таких випадків Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод для подальшого і всебічного врегулювання міграційної політики як на європейському, так і на національному рівні.

Діяльність ЄСПЛ щодо тлумачення зосереджена на виявленні бар'єрів на шляху надання притулку та формулюванні принципу заборони звільнення, якщо шукач притулку був змушений залишити свою країну внаслідок різних обставин, таких як гуманітарна криза, неселективне насильство, реальна загроза/небезпека заперечення правосуддя, незаконне затримання або засудження через явно несправедливе судочин-

ство в країні проживання або процесуальні порушення проти мігрантів тощо. ЄСПЛ також зосереджується на оцінці ризиків відмови від надання притулку (SVITLANA KARVATSKA “*The European Court of Human Rights interpretation of migrants cases: basic doctrinal approaches*”).

За редакцією
координаторки актуальної теми
“Доктрини європейського права”,
докторки юридичних наук, професорки,
професорки кафедри порівняльного і європейського права
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Ксенії Смирнової